

NEMZET ÉS HAGYOMÁNY

BÓNIS FERENC

Kodály Zoltán és Móricz Zsigmond

Dr. Péczely Lászlónénak, szeretettel



szabolcsi Bence mondotta Kodály ravatalánál, 1967. március 11-én, a Farkasréti temetőben: „Szálfa dőlt ki közülünk, utolsó a nagy szálfa között, utolsó óriása annak a nemzedéknek, mely a századfordulón s az utána következő esztendőben megváltoztatta Magyarország szellemi arculatát. Ady Endre, Móricz Zsigmond, Bartók Béla nemzedéke volt ez, a teremtké és felfedezőké, a faltörőké és sziklabontóké. De mindannyiuk közül bizonyára egyik sem »költötte úgy a milliókra dús élte kincsét«, mint Kodály Zoltán, Berzsenyinek, Vörösmartynak és Aranynek ez a megkésett zeneköltő-testvére.”¹

Ady, Móricz, Bartók és Kodály: Szabolcsi Bence e négy „szálfára”, e négy tartóoszlopra boltozta két emberöltő magyar kultúrájának épületét. E négy pillérnek egymással összefüggő, egymást feltételező, meghatározott funkciója volt a Nagy Konstrakcióban. Személyes ismerettséggel vagy anélkül: e négy mester új országot építő, megváltó szándékai mind egy irányba mutattak. Munkájukban több a közös vonás – olykor egy-egy műben mutatkozó tartalmi hasonlóság is –, mint képzelnénk.

Kodály Zoltán és Móricz Zsigmond valóságos és szellemi találkozásairól szólva, nem térünk el témánktól, ha tudatosítjuk a négyüket összekötő kapcsolat természetét.

Zászlóvivőjük, kétség kívül, Ady volt, Móricz egyik felfedezője. A magyar nemzetsors-népsors tragikumára és művészi ábrázolásának új lehetőségeire ő nyitotta rá kortársai szemét. Költészetének másik forrása az új francia művészet. Bartók 1905-ben, Kodály 1907-ben töltött távlat-nyitó hosszabb időt Párizsban. Debussy művészetét önmaga és Bartók számára Kodály fedezte fel, de Bartók mondta ki: Kodály művészetének „kettős gyökere, éppúgy mint az enyéme, a magyar paraszzenéből és az új francia zenéből sarjadzott ki”.² Ady ugyanabban az időben talált rá a modern francia költészetre. *Három Baudelaire-sonett fordítása, Paul Verlaine álma* című költeménye az *Új versek* kötetében jelent meg 1906-ban, ugyanabban az esztendőben, melyben Bartók és Kodály *Magyar népdalok* című korszaknyitó sorozata napvilágot látott. Ady versei, felszabadítóan új gondolat- és indulatvilágukkal, virtuóz formálásukkal, mindkettejüket lenyűgözték. 1912 januárjában Bartók elküldte magyarul is értő román barátjának, Joan Buşuţianának, Ady egyik verskötetét. Mivel román népzene gyűjtését segített, Bartók valamelyest elsajátította a nyelvet: barátja figyelmét románul írt levélben hívta fel az Ady-kötet kilenc versére: „Küldök Önnek egy verskötetet Adytól, aki legfiatalabb, de legjobban tisztelt költőnk Petőfi és Arany óta... Az első vers azt mondja, hogy a magyaroknak, románoknak és szlávoknak ebben az országban egyesülniük kell, mert mindannyian testvérek az elnyomatásban. Sohasem volt még költőnk, aki ilyet le mert volna írni.”³ Bartók tehát *román prózában* tolmácsolta barátja számára a *Magyar jakobinus dalának* alap gondolatát.⁴ Bartók op. 16-os *Öt dala* 1916-ból épp úgy az *élő* Ady verseire íródott (a *Vér és arany* meg a *Szeretném, ha szeretnének*

[*Nemzet és hagyomány*]

poémáira),⁵ mint Kodály 1915 és 1918 között komponált op. 9-es sorozatának két Ady-dala (*Ádám hol vagy?*, *Sappho szerelmes éneke*) az *Illés szekeren* és a *Szeretném, ha szeretnének* kötetekből vagy *Sírni, sírni, sírni-éneke* (a *Vér és arany*-kötet nyomán) 1916-ból (a közönség elé mindhárom már csak a költő halála után, 1922-ben, illetve 1921-ben került). Kodály két remekművű Ady-kórusa – *Fölszállott a páva*, *Akik mindig elkésnek* – későbbi: 1937-ből, illetve 1934-ből való. A teljesség kedvéért említessék meg vázlatban maradt Ady-kórusa, mely életének utolsó napjaiban foglalkoztatta: *A tűz csibolójának* dallamát két nappal halála előtt jegyezte le, *Az Isten harsonájának* már csak zenei ritmus-vázát vethette papírra. A zenekari *Páva-változatok* (1939) az instrumentumok nyelvén, közvetve tükrözik a nemzethalálról és a nemzet újjászületéséről vizionáló Ady hatását.

És egy formai analógia, melyben a közvetlen egymásra hatást az időrend kizárja ugyan, de a hasonlóság mégis megkérdőjelezhetetlen: Ady *A cigány vonójával* című versének és Kodály *I. vonósnégyesének* konstrukcionális egyezése. Már a vers címe is arra utal, hogy ez a mű „feldolgozás”, vagyis valamilyen hagyományos téma költői továbbszövése. A hétstrófás költemény sorai *mögött* mindvégig hallunk egy dallamot, melyet a költő, idézőjelbe téve, csak a zárószakaszban mond ki: „Lement a nap a maga járásán”. Hasonló módon épül fel Kodály kvartettje. Minden tétele egy-egy külön világ, de mindegyik mögött ott dereng egy közös alaptéma. Amikor ez tudatosodott a zeneszerzőben, ezt az alapelődiát – egy magyar népdalt – homloktémaként, mottóként az első tétel elé illesztette. Kodály vonósnégyesének *előre* kimondott alapdallama azonos Ady versének a mű *végén* kimondott alapdallamával: „Lement a nap a maga járásán”. A két mű közvetlen összefüggését megkérdőjelezi a kronológia: Kodály vonósnégyesét 1910-ben mutatták be, míg Ady verse először a *Nyugat* 1913. június 1-ei számában, majd *Ki látott engem?* című kötetében, 1914-ben jelent meg. Kodály tehát nem kaphatta Adytól az inspirációt, a költő pedig aligha érdeklődött korának modern kamarazenéje iránt. Hacsak „udvari muzsikusa”, Reinitz Béla (1878–1943), akkortájt a *Népszava* zenekritikusa, Kodálynak 1910-es első szerzői estje óta lelkes híve, nem hívja fel nyomatékosan a költő figyelmét a zeneszerző kvartettjére. Nem túl valószínű. Dehát: ki ismeri tévedhetetlenül a szellemek találkozásának rejtekútjait?

Bartók és Kodály szövetségéről, mint nyilvánvaló tényről, sok szó esett már az irodalomban,⁶ bár a végső szó, ha van ilyen a tudományban, aligha mondatott még ki.

Móricz Zsigmondot szívélyes, bár nem azonos intenzitású kapcsolat szálai fűzték a korszakalkotó két zeneszerzőhöz. A két muzsikuskor hamarabb ismerte meg az író műveit, mint őt magát. Bartók 1917 augusztus–szeptemberében elküldi Móricz *A fákhya* című regényét ugyanannak a román barátjának, Buşitjának, akit 1912-ben megismertetett Ady verseivel. Kísérőlevele azért fontos, mert benne Bartók részletesen jellemzi az író: „...a Móricz könyvet azért küldöm, mert ez mindaddig a legjobb magyar regény, sőt – nemzeti körülhatárolástól eltekintve – nagyon jó mű. Persze: sokban emlékeztet a legnagyobb regényírókra (Flaubert, Dosztojevskij), ami annyiból baj, hogy az eredetiség rovására megy. De marad még benne annyi egyéni vonás, ami nagy értékűvé teszi a könyvet. Ami pedig a lélekrajzot, a kompozíciót illeti, az egyenesen mesteri. Hihetetlenül lázas izgalomban tömörülnek egymásra az események benne, hiszen az egész könyv, ha jól emlékszem, mindössze másfél nap történetét mondja el.

A mi magát az írórt illeti: szatmármegyei református magyar ember, akit elsősorban paraszt-elbeszélései tették híressé. Furcsa, hogy éppen ez a regény a legjobb műve, amely nem paraszt-történet.”

A továbbiakban Bartók kétszer is szerepelt Móriczsal együtt a *Nyugat* irodalmi-zenei matinéin a Vígszínházban: az 1923. május 27-ei Osvát Ernő-ünnepségen, és 1930. április 22-én, a folyóirat Ady-ünnepségén. Bartók mindkét alkalommal a maga és Kodály Ady-dalait (meg, az első hangversenyen, Kodály Csokonai-dalát kísérte). Az írónak szóló egyetlen ismert, közgyűjteményben őrzött levele, 1932. november 6-ai kelettel, tegező formájú – ami Bartók esetében vajmi ritka jelenség. A zeneszerző, nem sokkal korábban lezajlott betegségére hivatkozva, azt írja itt Móriczknak, hogy nem vállalja a részvételt egy népzenei témájú rendezvényen; maga helyett Kodályt ajánlja: „Remélem, Kodály részt vehet majd azon a vitaestén. Ő ezt a részletkérdést még sokkal alapsabban tanulmányozta, mint én.”⁸

Kodály és Móricz Zsigmond kapcsolata jóval kiterjedtebb, noha bűvópatakra emlékeztető folyamata alig-alig feltárt.⁹ Holott művekkel, tervekkel, inspirációval erőteljesen hatottak egymásra, évtizedeken át.

Kodály könyvtárában Móriczknak nem kevesebb, mint huszonegy kötete található, ezek egy részét az írótól kapta, más részét vásárolta, harmadik része mint akadémiusi illetménypéldány került a birtokába. Legkorábbi Móricz-műve a *Hét krajcár* 1910-es 2. kiadása. A kötet 5. oldalán, fiatalkori kézírásával láthatók a muzsikus névbetűi; ez az írásmód tanúsítja, hogy Kodály már a megjelenés éveiben felfigyelt Móricz munkájára. Megszerezte a *Kárpáti vihar* 1915-ös kiadását is. Ezt időben a *Pacsirtaszó* című háromfelvonásos színmű követi: az első Móricz-könyv Kodály könyvtárában a zeneszerzőnek szóló dedikációval. Szövege: *Kodály Zoltánnak / szeretettel / Móricz Zs / 1917. szept. 14.*

Erről az ajánlásról, erről műről részletesebben kell szólnunk: a *Pacsirtaszó* ugyanis az író és a zeneszerző első és egyetlen megvalósult közös munkája, a dedikáció kelte pedig a mű bemutatójának napja a Nemzeti Színházban.

Nem tudjuk pontosan, hogy személyesen mikor-hol találkoztak először. Kapcsolatuknak első ismert dokumentuma Móricz 1917. július 7-i, alkalmasint küldönccel küldött levele Kodályhoz (Kodály Archivum). Feszés mondatai arról tanúskodnak, hogy korábban, ha egyáltalán, éppen csak ismerték egymást, a levél *aznapi* találkozóra hívja a zeneszerzőt:¹⁰

Igen tisztelt Uram: nagyon szeretnék Önnel találkozni. Nem tudom Reinitz Béla beszélt-e már Önnek arról, hogy nagyon meg akarom kérni, vállalja el egy darabom fő jelenetének zenei megcsinálását. Népjelenet, népdal s muzsika s mégis lehet talán valamit kezdeni vele. Ha készsége van erre, s nincs egyéb dolga, legyen oly jó, ma délután 3–4 óra közt a Szabadság kávéházban találkozzunk. Ha ez lehetetlen volna, tessék ugyanakkor telefonálni oda nekem. Szíves és meleg üdvözlettel kész híve Móricz Zs

Különös, hogy a zeneszerző, előadó és zenekritikus Reinitz, kinek be nem bizonyítható közvetítői szerepét Kodály és Ady esetében csak feltételezni merhettük, kétségtelen egyengetője volt Móricz és Kodály közeledésének. Alkalmasint ő, a tanácsköztársaság későbbi zenei direktóriumának híresen tisztakezű vezetője, szemelte ki vagy ajánlotta Kodályt a *Pa-*

[*Nemzet és hagyomány*]

csirtaszó zeneszerzőjéül. (Hogy általa megbecsült művészeket szívesen ösztönzött együttes munkára, azt magától Kodálytól tudjuk. Reinitz szerette volna, ha Kodály operát ír gróf Bánffy Miklós Attila-drámájából, *A nagyúrból*; a terv azon bukott meg, hogy Bánffy nem adta hozzájárulását.)

Kodály egy jó hónap alatt elkészült a színpadi zenével. Augusztusban Leányfalun járt, ahol két közös fénykép készült róluk.¹¹ 1917. augusztus 27-ei kelettel Móricz aláírt egy, a *Pacsirtaszó* zenéjére vonatkozó szerződést.¹² Az írógéppel írt kettős levél (mely névlegesen válasz Kodály levelére, valójában társszerzői megállapodás-sablon) bizonyosan nem Kodály fogalmazása. Az alábbiakban első közlésként bocsájtjuk a nyilvánosság elé:



Kodály Zoltán urnak
Budapest

Tisztelettel értesítem, hogy a mai napon a következő tartalmú levelet vettem Öntől:

„Van szerencsém értesíteni, hogy a mai napon átadtam Önnek azt a muzsikaanyagot, melyet Pacsirtaszó című színdarabjához készítettem. Ez a zeneanyag részben népdalgyűjtésem s népzene gyűjtésem anyagából való,¹³ részben eredeti költeményem, illetve szerzeményem. Mivel ez a zene az Ön darabjának, feltétlenül kell, hogy belső szerves része legyen, azért azt ezennel összes szerzői és kiadói jogommal együtt eladom önnek Ötszáz (500) koronáért, mely összeget a mai napon hiány nélkül megkaptam. Azonkívül tudomásul veszem, hogy a darab esetleges sikere esetén, Ön nekem az ugynevezett jubiláris előadások jövedelméből száz (100) koronát fizet; ilyen jubiláris előadásnak számít a tizedik, huszonötödik, ötvenedik, századik, százötvenedik stb. előadás. A zene egyes részeit jogom van saját műveim kiadásába tetszésem szerint, a színdarab címének feltüntetésével, bármikor fölvenni. Az előadások joga az Öné.”

Ennek a levélnek magamra való kötelezettségét elismerve, maradok igaz tisztelettel kész hiva

Budapest 1917 aug. 27.

Móricz Zs¹⁴

Az előadás kezdete 7½ óraker.

NEMZETI SZÍNHÁZ

(A Népszínház épületében.)

Budapesten, pénteken, 1917. szeptember 14-én:

Előszőr:

PACSI RTASZÓ

Színmű 3 felvonásban. Irtá: *Mórtex Zsigmond*. Rendező: *Csathó Kálmán*.

S z e m é l y e k :

A gaida ... Somlai Artur	Kati néni ... Izsóné	Vén napszámó ... Pataki József
A menyecske ... Bayor Gizi	A fiatal ur ... Kürthy György	Fiatal napszámó ... Szóke Lajos
A bíró ... Kürti József	A tanító ur ... Hajdu József	A nyalka kocsis ... Lubinsky Tibor
Kiska ... Rózsahegy Kálmán	A jegyző ... Fehér Gyula	Jani ... Mészáros Alajos
Az öreg ... Molnár László	A jegyzőné ... Kelemen Mária	Gúli ... Gabányi László
Az anyján ... Rákosi Szidi	A segédjegyző ... Ónodi Akos	Mari ... Mészáros Paula a. n.
Mencsi ... Ághy Boske	A pénztáros ... Bartos Gyula	Egy leány ... Gárdos Kornélia a. n.
A gyerek ... Abday Etel	Esküdt ... Paulay Ede	Ostoros gyerek ... Oláh Zoltán
Sogorasszony ... Kiss Irén	Kisbíró ... Fehér O. László	A cimbalmos ... Szathmáry Lajos
Komámasszony ... V. Molnár Rózi	Az amerikásné ... Nagy Teréz	A gondokás ... Szóke Sándor

Történik a háboru előtt egy alföldi faluban.

A tánccent saját népdalgyűjtéséből összeállította és hangszerelte. a II. felvonásbeli eredeti dalt szerzte: *Kodály Zoltán*.

Az előadás kezdete pontban 7½ óraker, vége 10½ óra előtti.

Az előadás megkezdésétől a felvonás végéig a nézőtérre vezető ajtók zárva maradnak.

M Ű S O R :

Szombaton, szept. 15-én: *Pacsirtaszó* (Másodsor)... Kezd. 7½ ó.
 Vasárnap, " 16-án: *Pacsirtaszó* (Harmadsor) Kezd. 7½ ó.
 Hétfőn, " 17-én: *Az ember tragédiája* ... Kezd. 6¼ ó.
 Kedden, " 18-án: *Pacsirtaszó* ... Kezd. 7¼ ó.

H E L Y Á R Á K :

A helyek megjelölése	Kül				Művészek sor előtárs				A helyek megjelölése	Kül				Művészek sor előtárs				A helyek megjelölése	Kül				Művészek sor előtárs					
	napi	előv.	napi	előv.	napi	előv.	napi	előv.		napi	előv.	napi	előv.	napi	előv.	napi	előv.		napi	előv.	napi	előv.	napi	előv.	napi	előv.		
Földosztó páholy	81	33	20	80	21	80	Támplásszék X-XV sor	4	20	6	20	2	70	3	20	III. em. sárszék III-V sor	2	20	2	40	2	20	2	20	2	20		
I. em. sárszék	35	27	16	80	17	80	" XVI-XVIII sor	3	10	4	10	2	10	2	60	II. em. állóhely	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60		
II. em. páholy	19	21	13	40	14	40	Földosztó állóhely	1	1	1	1	1	1	2	20	III. em. sárszék I sor	2	20	2	40	2	20	2	20	2	20		
Zöldiasszék I sor	8	20	9	20	6	40	Erkályszék I. sor	6	20	7	20	4	20	4	70	III. " " II. sor	2	2	10	1	60	1	70	1	1	1	70	
" II-III sor	7	70	8	70	4	90	" II-V. sor	4	10	4	60	3	10	3	10	III. " " III-V. sor	1	70	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
" IV-V. sor	7	20	8	20	4	40	" VI-VII. sor	3	10	3	40	2	60	2	80	III. em. állóhely	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	
Támplásszék I-V. sor	6	20	7	20	4	20	II. em. sárszék I. sor	3	10	2	40	2	60	2	80	Karsati ülés	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	
" VI-XI. sor	6	20	6	20	3	70	II. " " II. sor	2	70	2	90	2	30	2	40													

Jegyek válthatók:

a színházi jegypénztáraknál a műsoron levő előadások bármelyikére — a fent jelzett árakon és pedig az előre hirdetett előadásokra naponta délután 9 órától délután 1 óráig és délután 3 órától este 6 óráig; az színházi előadásokra délután 9 órától 1 óráig és délután 3 órától 6 óráig, továbbá egész napon át a következő elárultó helyeken: 1. Bárd Ferenc és Testv. zeneműkereskedése: Kossuth Lajos-utca 4. (Standard-palota. Telefon 6-56. és 57-28.) és Andrassy ut 1. (Telefon 25-13. és 57-08.) 2. Rózsavölgyi és Társa zeneműkereskedése: Szervita-tér 5. szám. (Telefon 10-08.) és Andrassy-ut 45. (Telefon 148-82.)

Esti pénztárnyitás a színházban 6½ óraker.

LÉGRÁDY TESTVÉREK BUDAPEST

[*Nemzet és hagyomány*]

A levélformájú szerződésből megtudjuk, hogy Móricz 1917. augusztus 27-én átvette a *Pacsirtaszó* kottaanyagát, melynek honoráriumát ő maga állta. (A Nemzeti Színház elismervé-nye szerint a tényleges átadás-átvétel már augusztus 12-én megtörtént.)

A szeptember 14-i bemutató után a Nemzeti Színház szeptember 15-én, 16-án és 18-án is műsorra tűzte a *Pacsirtaszó*t. A „jubiláris előadások” tiszteletdíjából semmi nem terhelte Móricz költségvetését: a darab megbukott, tizedik színpadi estjét sem érte meg. „Haszna” mindazonáltal volt, ha nem is anyagi természetű: alkotótársakká tette a két művészt. Bennük, a származás és műveltség különbözősége ellenére, közös volt a vágy a magyar nép szociális felemelésére, kultúrájának megismertetésére. (Móricz 1903 és 1907 között „öt alkalommal járta be Szatmár vármegye falvait, 21 kék fedelű gyűjtőfüzetet töltött meg népdalokkal, mesékkel, közmondásokkal, szólásokkal.”)¹⁵ Több befejezett-sikeres közös művük, számos terv ellenére, nem született ugyan, de továbbra is hatottak egymásra.

Az Eötvös Collegium tíz-tizenöt évvel korábbi farsangi paródiái után a *Pacsirtaszó* volt a zeneszerző-Kodály első találkozása az *igazi* színházzal. Kitűnő színészekkel ismerkedett meg a próbák során: Bajor Gizivel, Somlay Artúrral, Kürti Józseffel – velük élete során többször is találkozott még, a leggyakrabban Bajorral. És megismerkedett a XIX. századi népszínmű modern változatával: azzal a műfajjal, amelynek egyik legsikeresebb remekét, egy évtizeddel később, ő maga fogja megírni, *Háry János* címen. A *Pacsirtaszó* Légrády-kiadásának hátsó borítóján ott látható a Nemzeti Színház premierjének plakátja; e szerint „A tánczenét saját népdalgyűjtéséből összeállította és hangszerelte, a II. felvonásbeli eredeti dalt szerezte: Kodály Zoltán”. A 4. lapon valamivel gazdagabb az információ: „A második felvonás kísérő zenéjét írta Kodály Zoltán népzeneotívumokból, a »Fáj a szívem« kezdetű dal eredeti szerzése.”

A kísérőzene sorsáról és utóéletéről Kovács János zenetörténész írt alapos tanulmányt.¹⁶ Kimutatta, hogy a *Pacsirtaszó* teljes partitúrája 12 (illetve 10) zeneszámot tartalmazott (1–6., 7/a + 7/b, 9., 11.; a 8. és 10. szám csak utasítás a 3. szám megismétlésére). Kovács megállapítása szerint „a zene egy részét nyílt színen, másik részét a színpalak mögött játszották... Maga a táncmulatság feltehetően a háttérben zajlott, s a táncteremként szolgáló helyiséget a színpalak mögött kell elképzelni...”¹⁷

A zenei anyagról: „Az 1-es és 2-es számmal jelzett egység – Móricz Zsigmond elképzelésével egybehangzóan – »rezesbanda«, vagyis fúvószenekari felrakás.”¹⁸

A 2. szám a *Rákóczi induló*, mely feltehetően a III. felvonásban is megszólalt, „kizmuzsikáló” funkcióval. „A többi szám többsége vonózenekari letét, klarinétal, több té- telben cimbalommal, s helyenként pikkoló fuvolával kiegészítve... a hangszer-összeállítá- snál a cigányegyüttesek hangzasképe és hangszer-készlete irányította Kodály elképzelé- sét.”¹⁹ A *Rákóczi indulón*, egy Szentirmay-töredéken („Csak egy kislány”) és Kodály eredeti dalán vagy kettősén kívül („Fáj a szívem”) „a *Pacsirtaszó* zenéjének *valamennyi* többi száma eredeti népdalgyűjtési forrásokon vagy legalábbis előképeken alapszik.”²⁰

Kodály *Pacsirtaszó*-zenéje teljességében mindmáig kiadatlan. Két részlete látott csak nap- világot, az is némileg megváltoztatva. A II. felvonás nagy táncjelenetéből (5. és 11. szám) *Ré- gi magyar népdalok*, illetve *Magyar rondó* címen kisenekari szvit készült, melyet 1918. január 12-én, Bécsben mutattak be az osztrák–magyar Hadügyminisztérium zenetörténeti központ- jának rendezésében.²¹ Ez a mű a zeneszerző életében kiadatlan maradt, 1976-ban jelent csak meg a Zeneműkiadó gondozásában. Hogy miért tette félre Kodály, viszonylag könnyen meg- válaszolható. A tízes években ő is, Bartók is sokat kísérleteztek a népdal és bizonyos klasszi- kus formák (rondó, szonatina, szvit) kombinációjával. Ilyen értelemben Kodály *Magyar ron-*

dója technikai előtanulmány volt a *Marosszéki táncok* (1930) meg a *Galántai táncok* (1933) zeneköltői remekléseihez. Az „előtanulmányt”, mint kísérleti műhelymunkát, Kodály nem adta ki a kezéből.

Más lett a sorsa a *Fáj a szívem* kezdetű dalnak. Ez, a szövegkönyv szerint is, Kodály „eredeti szerzése”. Móricz népdalszerű szövegére írott zenekaros dalát Kodály utólag átírta zongorakíséretessé, és 1925-ben *Négy dal* című ciklusának 3. számaként megjelentette új kiadásánál, a bécsi Universal Editionnál. A *Fáj a szívem* a *Pacsirtaszó* zenéjének egyetlen része, mely a zeneszerző életében megjelent.

Ehhez azonban meg kellett szerezni az író előzetes hozzájárulását. Kodály ilyen tárgyú levelét nem ismerjük, Móricz baráti hangú, kézzel írott válasza azonban ránk maradt a zeneszerző iratai között. Kodály Zoltánné szíves engedélyével ehelyütt első ízben tesszük közzé:

Kedves Zoltán,
a „Pacsirtaszó” c. darabomboz írott dalaidnak-muzsikádnak semmiféle kiadói, s előadói jogát nem tekintem magaménak. Ugy hogy ugy a zenével, mint a szöveggel rendelkezél szabadon, s teljes tulajdonjoggal. Én csak arra reflektálok, hogy a darab előadásánál tekinthessem szövegnek azt is amit te csináltál: vagyis előadhassam. De kiadásra, vagy dobogón előadásra, vagy bármi lehető más értékesítésre csak Kodály Zoltánnak van joga.

Meleg szeretettel ölel barátod

Bp. 1924. III. 2.

Móricz Zs

Kedves Zoltán,

a „Pacsirtaszó” c. darabomboz írott dalaidnak y muzsikádnak semmiféle kiadói, s előadói jogát nem tekintem magaménak. Ugy hogy ugy a zenével, mint a szöveggel rendelkezsz szabadon, s teljes tulajdonjoggal. Én csak arra reflektálok, hogy a darab előadásánál tekinthessem szövegnek azt is amit te csináltál: vagyis előadhassam. De kiadásra, vagy dobogón való előadásra, vagy bármi lehető más értékesítésre csak Kodály Zoltánnak van joga.

1924. III. 2. Meleg szeretettel ölel barátod
Móricz Zs

[*Nemzet és hagyomány*]

A zeneszerző, betartva az író nagystílű feltételeit, 1925-ben közzétette a *Fáj a szívem* zongorás változatát, mely ily módon egyazon ciklusba került a *Haja-haja* című, Arany János versét megzenésítő dallal, a *Nausikaával* (ahol is a versíró kilétére csak Kodály halála után derült fény)²² és a *Mezei dallal*. A *Fáj a szívem* zenekarkíséretes változata maig sincs kinyomtatva; előadási céllal, kölcsönanyagként, Kodály londoni kiadójánál, Boosey and Hawkesnél lehet hozzáférni.

A *Pacsirtaszó* története azonban nem zárult le a *Fáj a szívem* zongorakíséretes változatának megjelentetésével. Az író legidősebb lánya, Virág, apja két idevágó levelét idézi *Móricz Zsigmond szerkesztő úr* című 1967-es könyvében:

„Most még dolgozom, egy régi darabomat írom újra, a *Pacsirtaszót*: nagyon szeretem ezt a darabomat, s most jó lesz.”²³

Egy keltezetlen levelében ezt Móricz részletesen is kifejti: „Tíz nap alatt újraírtam a *Pacsirtaszót*. Teljesen újra. Azt hiszem, most már tudok a színpadon uralkodni...

Azt még nem tudom, hogy drámai cselekményben szimbolikusan éljem ki az életet, de az akció megvan. A *Pacsirtaszó* első formájában, ahogy 1917-ben játszották a Nemzetiben, nem dráma: állóvíz. Ma fejlődő, rohanó mozgalom.”²⁴

Móricz Virág kommentárja: „...a *Pacsirtaszó*-ból *Kismadár*-rá változott darab nem kell senkinek.”²⁵

Kodály könyvtárának Móricz-kötetei ezenközben tovább gyarapodtak. A *fáklya* 1918-as évszámmal megjelentetett első kiadását az író már a *Pacsirtaszó* bemutatójának évében dedikálta a zeneszerzőnek és feleségének: „Kodály Zoltánéknak / szeretettel / 1917. XII. 12. Móricz Zs”. Ezt követte az először 1911-ben megjelent *Sárvárany* 1917-es harmadik kiadása, a borítólapra írt ajánlással: „Kodály Zoltánnak szeretettel Móricz Zs”.

Barátságunknak legaktívabb időszaka a húszas-harmincas években volt, ekkor született legtöbb közös tervük, ekkor inspirálták egymást a legintenzívebben. Az író színésznő-lánya, Lili, három, Kodállal kapcsolatos operaterről is beszámol *Kedves Mária!* című leveleskönyvében:²⁶

1924. április[?]: „Hány darab is fő bennem?... 4. *Dózsa György* (Kodály számára nagy operaszöveg, de alighanem tragédia lesz belőle zene nélkül).”²⁷

1926. június 26: „3. Már nagyjából készen van három munkám, melyet a Maga lelkisugalmazásának és inspirációjának köszönök, s melyek még nem jelentek meg: csak az *Odysseus*, mely dráma ugyan, de operai feldolgozásán most dolgozik Kodály.”²⁸

1929. június: „Radnai Miklós²⁹ a jövő évről egy programot adott újságírók előtt, abban azt mondta, hogy megbízta M. Zs-t s Kodályt a *Ludas Matyival*.”³⁰

Móricz Virág, apjáról írt korábban idézett könyvében közlésezi az író 1929-es „évi program”-ját. Ez szintén három, Kodállal kapcsolatos színpadi tervet tartalmaz: *Sári bíró* (3 felvonás), *Ludas Matyi* (5 felvonás), *Odysseus* (5 felvonás). Az író kommentárja: „A *Ludas Matyi*-t 1910-ben írta, most újradolgozta, állítólag opera lesz belőle, Kodály muzsikájával.” „Az *Odysseus*-t 1923-ban írta, ezt is operához rövidíti most, Kodály Zoltán már dolgozik a muzsikáján...”³¹

Móricz Virág felvilágosításait, mindazonáltal, óvatos kritikával kell fogadnunk. A *Sári bíró* 1909-ben került a Nemzeti Színház műsorára. Második kidolgozását 1923. május 12-én tűzte a műsorára a Belvárosi Színház. Az *Újság* 1923. május 13-i kritikája szerint „Kodály magyar dalai mint meleg kantilénák húzódtak az előadás végig”,³² 1982-ben Breuer János meginterjúvolta a Belvárosi Színház premierjének egykori rendezőjét, He-

gedűs Tibort, a darabba beleszórt dalokról; e szerint a *Láttad-e te babám* és az *Elindultam szép hazámbul* hangzott el harmonika-kísérettel (előbbi Kodály, utóbbi Bartók zongorakíséretes feldolgozása 1906-ból).³³

Aki az újsághír nyomán valamiféle, a darabon végigmenő zenei motivikára gondolna a szó wagneri értelmében, ugyancsak csalódna. Tény azonban, hogy Kodályné Háztartási Naplója szerint a zeneszerző és felesége megtekintette a darab 1923. június 11-i előadását („villamos 160.– Kor. ruhatár 50 K.”). Ezt a változatot 1930. december 6-án felújította a Kamara Színház.

Dózsa György című színpadi műve több változatban is fennmaradt az írónak a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött kéziratái között.³⁴ Az operáról, mint Móricz és Kodály közös alkotásáról, a *Bécsi Magyar Újság* című emigráns lap 1923. november 23-i száma ad hírt: „Móricz Zsigmond és Kodály Zoltán két igaz magyar érték, akiken megtörik a kurzus szennyes áradata. Móricz Zsigmond és Kodály Zoltán operát írnak Dózsa Györgyről.”³⁵ A Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz-kéziratái között az egyik Dózsa-változatnak ez a műfaji megnevezése: „Opera öt felvonásban”. Vagyis az a mű, melyről az író 1924-ben”[?] írt Simonyi Máriának. A kéziratban Kodálytól származó bejegyzés nincs. Van azonban egy Móricz által írt ceruzás szinopszis, melyből fogalmat alkothattunk: miképp épült volna fel az opera – ha Kodály megírja:

- I *A várnép lázong, kivált a székelemek. / Dózsa diadalmasan jön meg a csatából. / Az asszonyt agarázza Csáky. / A nép föllázad / Dózsa csillapít, a királyhoz megy kitiintetésre.*
- II *Budán a keresztesháború / Bakács érkezése / Dózsa egyedül / Csanádi püspök letudja[?] / Dózsa s az urak / Bakács vezérré teszi.*
- III *A tábor (Pártúitók az urak, kik ellenzik a ker. háborút). A kereskedő elárulja Csákyt / A gyáva paraszt, ki bocsánatért esd a fogoly ur előtt. / Szapolyai statárium. / Csáky elfogatása.*
- IV *Temesvár ostroma, (harcban edzett összekovácsolt nép, paraszt is vitéz lesz hamar) Szapolyai győz.*
- V *A büntetés.*

A tervezett *Odysseus*-opera teljes librettója is megtalálható a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz-kéziratái között.³⁶ Az operát három felvonásra tagolta írója:

- I. *Nausika*
- II. *Kirke*
- III. *Pénélopé*

A teljes szöveggönyv 9 oldalas, húzásokkal és autográf betoldásokkal. Kodály keznyoma nem található benne. Egy betétcédula a következő felvilágosítást adja:

*A 3 szerepet 3 nő játssza s az I. fvbán megjelenik Pénélopé.
A II-ban Pen és Nausika.
a III-ban Nausika és Kirke belejátszanak és énekelnek árnyak[?] akiket csak Odysseusz lát.*

[*Nemzet és hagyomány*]

Az opera egy másik, ceruzáírásos, bekötött teljes szöveggönyve feltünteteti a keletkezés hónapját és napját: IV. 30–V. 9. Kodály kézírását ez sem tartalmazza.

Móricz Lili szerint az *Odyszeusz* „kulcs-dráma”: a főhős bolyongása Kirkétől (Simonyi Mária) Penelopéig (a magát megcsaltnak érző Holics Janka, akinek nem tetszett a darab). Az író első felesége röntgen-szemekkel világította át Móricz minden írását-jegyzetét, és mindenhol megtalálta bennük a kettejük életéből merített motívumokat.

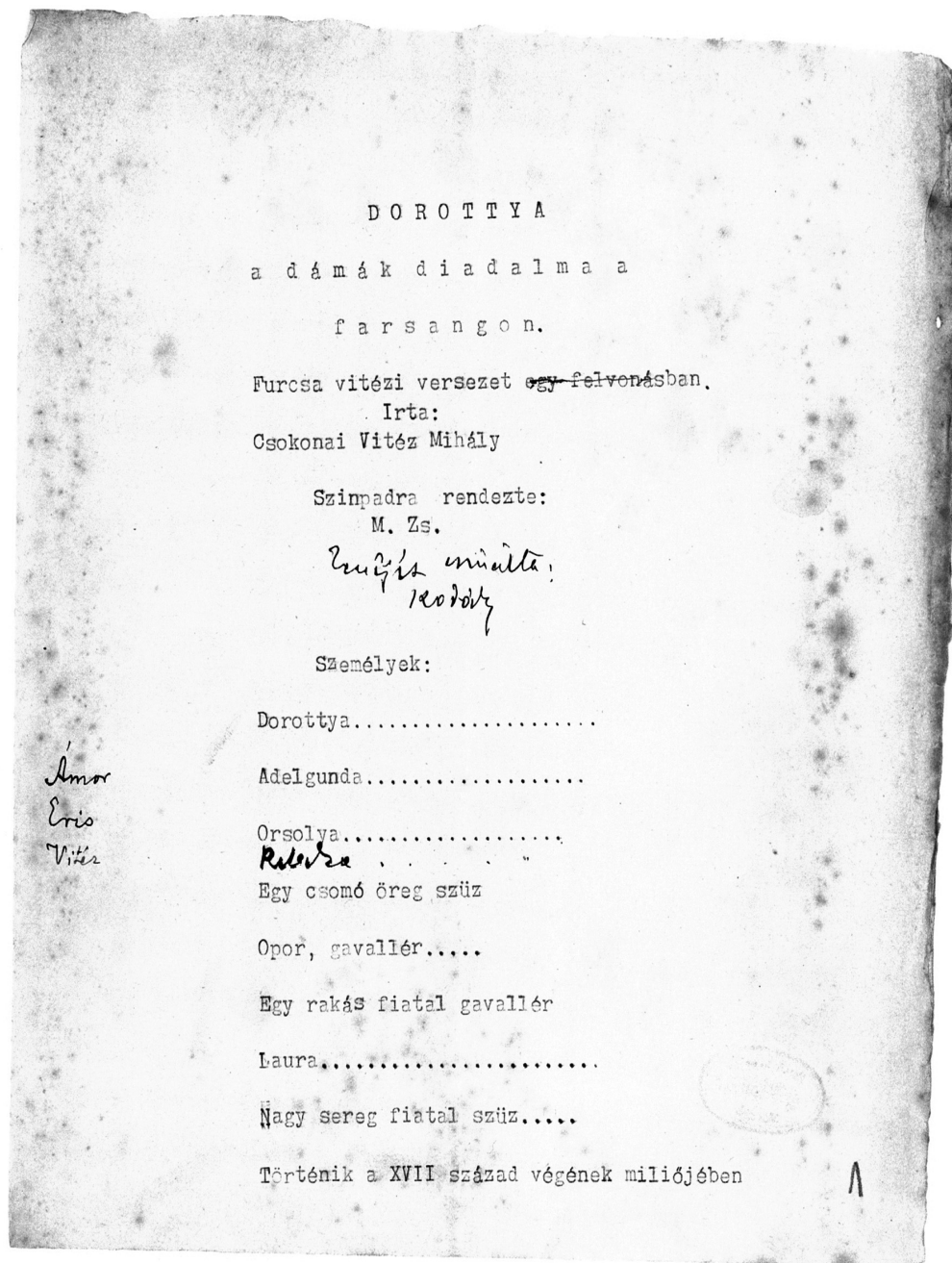
Móricz Virág a következő mondattal kommentálta apja 1929-es „évi programm”-jának az *Odyszeusz*-ra vonatkozó sorát: „Az *Odyszeus*-t 1923-ban írta, ezt is operához rövidíti most, Kodály Zoltán már dolgozik a muzsikáján, a Nausika-jelenettel el is készült”³⁷

A datálásban igaza lehet, a „Nausika-jelenettel” kapcsolatos félmondata azonban misztifikáció, mely makacsul tartja magát az irodalomban. *Nausikaa* című szépséges dalt ugyanis 1907-ben írta Kodály, akkor, amikor Móriczot még nem is ismerte. A Kodály-dal költőnője – Bálint Aranka (1885–1969) – egyetemi éveik alatt közel állt a muzsikushoz, aki több versét megzenésítette. Kodály első felesége, Emma asszony, azonban nem kívánta a szerzőtársak nevét egy helyütt látni, ezért a kompozíció, mint az 1925-ben Bécsben kiadott *Négy dal* 2. száma, nem tüntethette fel a versíró nevét. *Ennek* a Nausikaának azonban semmi köze nincs *abhoz* a Nausikához, vagyis Móricz hősnőjéhez. A félreértés forrása a *Négy dal* nyomtatott kottája lehetett, mely a *Nausikaa* után, 4. számként, a *Pacsirtaszó*ból kiemelt *Fáj a szívem*-dalt is tartalmazta. A kotta szerzői példányként kerülhetett az író papírjai közé, s a Móricz-irodalom, mely Kodály „Nausikaaelőzményeiről” mit sem tudott, így eshetett tartós tévedésbe.

1923. május 27-én délután Osvát Ernő-ünnepséget rendez a *Nyugat* folyóirat a Víg-színházban. Ezen Basilides Mária éneklí Kodály *Sappho szerelmes éneke* című Ady-dalát, Kálmán Oszkár *az Ádám, hol vagy?* című Ady-dalt és a *Megkésétt melódiák*-ciklus Csokonai-dalát (*A farsang búcsúszavai*), zongorán mindkettejüket Bartók Béla kíséri.³⁸ Az ünnepségen, első feleségével, jelen van Móricz Zsigmond is; utána Móriczék és Bartókék együtt fagyalotznak a közeli Club kávéházban. Az ünnepelt az elhangzott dalokat dedikált fényképpel köszöni meg Kodálynak. A Kodály Archívumban őrzött kép Máté Olga 1923-as felvétele, ajánlásának szövege: „Kodály Zoltánnak / hálás emlékezéssel, szeretettel / Osvát Ernő”.³⁹ Mint Móricznak egy későbbi írásából kiderül, Móricz és Bartók fiatalkori ismerősök, Holics Janka Bartók édesanyjának tanítványa volt a pozsonyi tanítónőképző gyakorló iskolájában. Az érdekes családi vonatkozást az író kiegészíti saját emlék-pillanatképével az idegenekkel bizalmatlan, fagyos Bartókról, „akivel én a hegytetőn találkoztam, Vashegy és Rákos közt. Ez is egy olyan furcsa, Babits formájú emberke. Micsoda mereven köszönt, és megfagyottan nézett, mintha mondaná: hagyjatok már békében, nekem nem kell magánélet, na.”⁴⁰

Móricz és Bartók kapcsolatáról ejtünk még szót – most azonban maradjunk az Osvát-ünnepség egyik műsorszámánál, Csokonai *A farsang búcsúszavai* című versénél, Kodály op. 6-os ciklusának, a *Megkésétt melódiáknak* záró dalánál. A hét számból álló mesteri dalsorozat Berzsenyi és Kölcsey három-három versének többnyire filozofikus-meditatív hangulatát erősíti fel a zene tisztán emocionális eszközeivel. Kivételt csak *A tavasz sapphói strófáinak* ujjongása és *A farsang búcsúszavai* című Csokonai-dal vérbő komédiázása jelent. Az ünnepségen jelenlevő Móriczot a Csokonai-dal archaikus-modern hangja ragadhatta magával. Már akkor „forrott benne” – talán már ki is for-

rott – egy színpadra szánt Csokonai-adaptáció: *DOROTTYA, a dámák diadalma a farsangon* című „furcsa vitézi versezet”. Ennek gépírásos, az író kézírásos javításait tartalmazó 14 oldalas példányát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi (M 100/118). A címoldalon Móricz tintáírásos kiegészítése: „Zenéjét csinálta: Kodály”. Nem tudjuk: látott-e színpadot valaha is. De zenéjét, legalább a fő számokat, valóban „megcsinálta” Kodály; partitúrája a Kodály Archívum kézíratos anyagában található.



[*Nemzet és hagyomány*]

A darab általános táncsal végződik:

*Csak a magyar táncot járjátok, érdemmel
ez egyez legjobban a szűz szeméremmel!
Nemes magyar táncom fénylik nemességed,
Soba semmi dívat meg nem csufol téged!*

Kodály, akit akkoriban kezdett foglalkoztatni a XIX. század magyar népies tánczenéje, a verbunkos meg a csárdás (ilyen jellegű korabeli kiadványokból mintegy kétezer darabos kollektiót gyűjtött össze az évek során),⁴¹ az első magyar nyelvű zongoraiskolában, Gáti István *A' Kótából való klavirozás mestersege* című munkájában⁴² találta meg a Csokonai-adaptáció zárójelenetéhez hangban-karakterben illő *Magyar tánc* témáját. Senki nem sejtette, hogy e *Magyar tánc* inspirálásával az író életének talán legnagyobb sikeréhez segíti a zeneszerzőt – erre a *Háry János* kapcsán visszatérünk még.

4 *Tempo moderato ma molto appassion. Magyar tánc.*

1924. április 22-én Móricz – a zeneszerzőtől kapott tiszteletjeggyel – a hallgatóság soraiban ül Kodály szerzői estjén, mely tizenegy új mű bemutatójának ad keretet; *Bach Három korárelőjátékának* a magyar mester által készített gordonka-zongora átirata mellett itt hangzanak fel először a *Magyar Népzene*-ciklus (57 népdal és népballada énekhangra és zongorára) első darabjai. A dalok némelyike – *Az, hol én elmegyek, Kit kéne elvenni, Apró alma, Kitrákotty-mese, A rossz feleség, Szomorú fűzfának, Egy nagyorrú bóba* – rövidesen színpadi életet kezd egy sajátos, „homéroszi” dramaturgia alkotóelemeként; itt még, Kodály zongoraszólamával dúsítva, a magyar hangversenyzene új lehetőségével kápráztatja el a közönséget. Móricz Zsigmond, aki korábban maga is foglalkozott népdalgyűjtéssel, megérezte Kodály vállalkozásának kettős jelentőségét: a hagyomány megmentését és a megmentett hagyománynak a modern zeneművészetbe integrálását. „De már ekkor – összegezte tapasztalatait Móricz – Bartók és Kodály csakugyan benne voltak az irodalmi köztudatban: hogy mit csináltak, azt ma pontosan le lehet mérni. Épp az ellenkezőjét, mint Babits, ők a magyar psziché felé mélyítették el a poézis mezejét, ahogy Babits a világkultúra felé nyitogatta a magyar literátori távlatot.”⁴³ Móricz, mindazonáltal, rámutat egy másfajta kettősségre is: „Harminc évvel ezelőtt, mikor népdalgyűjtéssel foglalkoztam, fájt, hogy a magyar népdal nem emelkedett fel a zene művészi magasságába, mint az olasz népdal. De már Bartók és Kodály ugyanakkor járták a magyar falvakat, s összeszedték a dallamokat. Mire ők a hangversenydobogóra érettekké csiszolták a népdalt, akkorára mi, az írók tudomására jöttünk annak, hogy nincs többé a nótatermő nép..., mert maga a nép nem szól bele, s nem zavarja meg további új munkájával a meglevőt. Le van zárva, be van fejezve a nép termő, s teremő munkássága.”⁴⁴ Ez pillanatnyi látületnek elfogadható, de történeti fejlődésnek nem reális. A spontán népművészet továbbélése vagy kihalása ugyanis nem áll kauzális összefüggésben a belőle táplálkozó, európai megalapozottságú művészet létrejöttével. A népművészet organikus továbbfejlődése, megváltozott szociális helyzetben, akkor is megáll vagy lelassul, ha nincs se Bartók, se Kodály. Nélkülük a népzene emléke maradéktalanul elenyészett volna a köztudatban, míg nekik köszönhetően, művészi alkotások és tudományos kiadványok formájában, tovább élhetett.

Adatok híján nem mondhatjuk meg: látta-e az író Kodály színpadi újításának – népdalok drámai szerkezetben történő színpadra állításának – első kísérletét, a „kis” *Székely fonót*. Ezt a Blaha Lujza Színház mutatta be 1924. augusztus 31-én, és harmincnél több alkalommal játszotta. A környezet, melyben Kodály kísérlete a közönség elé került – egy amerikai bohózzattal, egy orosz tréfával és Boross Géza kupléival egy műsorban – fölöttébb bizarr volt, de bebizonyította a műfaj életképességét. Nyolc évvel később, 1932-ben, Kodály újraírta a darabot az Operaház „nagyszínpadára” – ebben az új változatban, mint inspirációs forrásnak, szerepe volt Móricz Zsigmondnak is.

1924 őszén több ízben találkozott a két mester. Szeptember 27-én Kodály látogatta meg az író Leányfalun, október 20-án Móricz járt Kodályék hűvösvölgyi nyaralójában.

1925. április 2-án „Kodály Zoltán magyar népdalestjét” rendezték meg a Zeneakadémia nagytermében. Nevezetes est volt: itt csendült fel először Kodály első két gyermekkórusa, a *Villó* meg a *Túrót eszik a cigány*, az Énekő ifúság országos mozgalmanak utat törő két darabja. És Marschalkó Rózsi, Székelyhidy Ferenc, Palló Imre

[*Nemzet és hagyomány*]

és Kentner Lajos előadásában itt került a közönség elé, bemutatóként és reprízként, a *Magyar Népzene*-sorozat tizennyolc darabja: a zeneszerző Kodálynak egy másik megvalósult álma. A hangverseny műsorfüzetében, az új magyar muzsika továbbvivő küzdelmeire utalva, itt hivatkozott Kodály először Móricz jelszavára: „A tűznek nem szabad kialudni!” Kodály előszavának rövidített változata, néhány nappal a hangverseny után, a *Színházi Élet* című népszerű hetilapban jelent meg, immár címében is hangoztatva Móricz jellegét.⁴⁵

1925. március 7-én Kodályék két „zeneközeli” látogatót fogadnak: Harsányi Zsoltot és Paulini Bélát. Harsányi kitűnően zongorázik; ő a magyar regényes életrajz műfajának nemzetközi sikert hozó megalapozója. *Magyar rapszódia* című Liszt-biográfiája ma is népszerű olvasmány világszerte. A zenés színpad sem ismeretlen számára: ő Mozart *Varázsfuvolájának* egyik magyarra fordítója. Paulini Béla író, lapszerkesztő a magyar népzene, néptánc, népviselet megőrzésének harcosa; e cél érdekében megalapítja a tömegmozgalommá váló Gyöngyösbokrétát. Harsányi, előzetesen, levélben jelenti be látogatásukat: „...az a kis egyfelvonásos, amelyről annak idején beszéltünk, egész estét betöltő magyar katonai-paraszti tárgyú daljátékká nőtt. Hogy ezt a dolgot az isten is Önnek teremtette, az Önt természetesen semmire sem kötelezi, én csak arra kérem Önt, szíveskedjék módot adni, hogy a művet Paulini Bélával együtt, akivel írtam, felolvashassam Önnek.”⁴⁶ 1925. március 7-én Kodály megismerte az öt kalandból, elő- és utójátékból álló daljáték-librettó első felvonását. A zeneszerzőt megragadta a realitás és irrealitás határán játszódó darab humora, lírája, találó karakterrajza, fordulatos cselekménye. 1925-ben és 1926-ban alkotóenergiájának javát az új mű megkomponálására fordította. A daljáték *Háry János* címen 1926. október 16-én került a „Magyar kir. Operaház” színpadára. A zeneszerzőnek ez volt az első nagy színpadi diadala. Hat részletéből, Bartók tanácsára, zenekari szvitet formált, mely a *Psalmus hungaricus* mellett meghozta számára az egyértelmű, máig tartó világsikert.

Közben, persze, „nem aludt ki a tüze” Kodály és Móricz barátságának. Eösze László életrajzi kronológiája szerint 1926. január 3-án „Móricz Zsigmond látogatja meg Kodályékát újévi jókívánságokkal és egy – Odüsszeusz-opera tervével”.⁴⁷ A látogatás dátumát nem vethetjük egybe Emma asszony adataival, mert a Háztartási Naplók sorából hiányzik az 1926-os könyvecske. Az Odüsszeusz-opera librettóját mindazonáltal korábbiak tartjuk.

Móricz Virág a görög témájú műről ezt jegyzi meg 1929-re utalva: „Az *Odüsszeusz*t 1923-ban írta, ezt is operához rövidíti most, Kodály Zoltán már dolgozik a muzsikáján...”⁴⁸ E két sorban legalább két tévedés valószínűsíthető. 1929-ben nem a *színművet* rövidíthette „operához” Móricz, hanem a Kodálynak korábban átadott, tőle rövidítésre visszakapott operalibrettót. Móricz Virág fenti mondatának első felére a korábbiakban hivatkoztunk már. Azért idézzük újra, hogy megkíséreljük megállapítani a meg-nem-írt opera el-nem-készültének időrendjét. Elfogadható a szövegekönyv 1923-as (vagy 1924-es) keletkezési ideje. Akkortájt viszonylag gyakran találkoztak, minden bizonnyal szót ejtettek Odüsszeuszról is. Kodály kapott egy szövegeknyvet, alaposan tanulmányozta (szövegválasztásában mindig rendkívül igényes volt), és e tanulmányozás eredményeként visszaadta javításra az írónak. A jó magyar írók számára, kellő hazai hagyomány híján, mindig nehéz feladatnak bizonyult (és bizonyul ma is) az operaszövegeknyv-írás: ők maguk akarnak mindent elmondani a zene helyett,

holott feladatuk az lenne, hogy „kifutópályát” építsenek a muzsika felszárnyalásához. Kodály tehát visszaadta Móricznak a kéziratot, de azt kijavítva soha nem kapta vissza.

Kodály sokáig várt erre a javított változatra – de aztán, mivel hasztalan várt, belekezdett egy másik színpadi mű komponálásába. Melynek homéroszi jellegére, két évtizeddel később, maga mutatott rá. Ez az új mű az 1932-ben bemutatott „nagy” *Székely fonó*. Arra utalva, hogy Homérosz, akárcsak ő maga, a hagyomány töredékeiből formált nagyszabású, egységes alkotást, Kodály ezt mondta 1953-ban: „Hogy a nép hangját megszólaltassuk, előbb meg kellett ismerni, a falusi rezervációból... újra a nemzet színe elé hozni, az egész nemzetet újra ráismertetni. Így lett a *Székely fonó* igazi kollektív mű, melyben a »symphoneta« csak társszerző, afféle Homérosz.”^{48a}

Hogy Kodály a *Székely fonó* bemutatása után is igényt tartott az *Odyszeusz* librettójára, arra hiteles bizonyíték áll rendelkezésünkre. Legány Dezső, Kodály magyar nyelvű leveleinek kötetében, kiadott egy általa (helytelenül) 1930-ból datált levelet Móricz Zsigmondhoz.⁴⁹ E levélben – melynek valószínűsíthető dátuma szerintünk 1934. november 3. – a zeneszerző szelíd szavakkal reklamálja *Odyszeuszt*.⁵⁰

Bpest XI. 3

Kedves Zsigám,

most találok válaszolatlan levelek kazla alatt sárospataki meghívódat. Igen szerettem volna az alkalommal élni, hogy [a] „pataki scholát” meglássam, sajnálom, hogy nem tudtam előre.

Életemben annyira torlódnak az események, hogy már nem elég a 24órás nap, s emiatt kénytelen vagyok sokat elintézetlenül félretenni, egyelőre. Ehez a nyavalyák sűrű látogatásai: a nyáron epém követelte jogait s még most sem nyugszik.

Ezékieleid pompázatos. De nem volt kedvező a busvét, elszalasztottam a per-cet, s most ki tudja meddig várnom kell rá.

Jött a nagy öreg olasz: ez megint egy más terv elővételét jelentette. Erre jött az epe: most én parancsolok!

*Mintbogy évek óta állandó nagy munkák forgatagában látlak, nem lebetett lelkem, hogy *Odyszeuszt* reklamáljam. Mit neked egy opera, hogy 3–4szer előadják egy évben.*

De most hogy a zsarátnoki panamák is lezajlottak, ha van egy kis inter-vallumod, vedd elő egyszer.

Szeretettel köszönt
Kodály Zoltán

A „nagy öreg olasz”: Arturo Toscanini, a kor híres karmesterei között is a legünnepelebb, aki 1934. október 19-én és 21-én Bécsben, október 22-én Budapesten egyazon estén dirigálta a *Psalmus hungaricus* és Beethoven *IX. szimfóniáját*. Előtte, szeptember 9-től október 1-ig, Kodály Karlsbadban keresett gyógyulást epebántalmaira. E két esemény segítségével pótoljuk Kodály levelének hiányzó 1934-es évszámát. A „zsarátnoki panamák”-kal Kodály Móricz *Rokonok* című regényére utal, mely kötetként 1932-ben jelent meg, ezt 1932. december 23-án dedikálta az író Kodálynak. Akit

[*Nemzet és hagyomány*]

1934-ben meghívott a tragikus végű regény „vidám elgondolásban” újraírt színházi premierjére is.

Ha tehát 1926 januárjában az író megjelent is Kodályéknál az Odyszeusz librettójával, a zeneszerzőt már a *Háry János* munkájába temetkezve találta. Vele akkor aligha lehetett egy *másik* színpadi műről beszélni.

Breuer János említett tanulmányában (175. lap) idézi Móricznak egy keltezetlen feljegyzését: „A kéziratot odaadtam Kodály Zoltánnak, aki meg fogja zenésíteni. Opera lesz belőle. Éppen tegnap beszéltem Kodály Zoltánnal. Azt mondja, hogy rövidesen befejezi a *Háry János* hangszerelését, és utána rögtön hozzákezd az Odyszeuszomhoz.” Talán valóban hozzákezdett volna akkor vagy később, de nem volt általa jóváhagyott szövegkönyv. Később sem lett. Ez a közös Odyszeusz-terv utolsó fejezete.

1926-ból, mindazonáltal, ránk maradt alkotó-barátságuknak egy másik, fontos dokumentuma: az író *Sirató* című jelenete, mely a *Nyugat* 1926. június 1-i számában jelent meg, Kodály által külön lapra írt sirató-dallamfordulatok hasonmásával.⁵¹ Móricz *Siratója*, a cím-keltette várakozás ellenére, frivol komédia. Az idős gazda holtnak teteti magát, s miközben elsiratják, kihallgatja kikapós ifjú feleségének bűnbánó szavait, a haszonleső „koma” csalárd tervét, a halottbúcsúztató árára alkudozó tanító és az „özvegy” igencsak kegyelet-mentes vitáját, hogy „feltámadva”, rendet tegyen a maga kisvilágában. A jelenetnek a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött gépiratába (a *Nyugat*-beli közlés nyomdai előzményébe) Kodály ceruzával beírta a Móricz siratószövegéhez tartalom és szótagszám szerint pontosan illő népi siratódallam-fordulatokat.⁵² Így, ha nem is zeneszerzői minőségben, de mint „zenei tanácsadó”, kétségkívül közreműködött a jelenet létrejöttében.⁵³

Ez a „tanácsadói” közreműködés nagyobb (művészi) hasznot hajtott, mint azt akár az író, akár a muzsikus gondolta volna: bebizonyította, hogy a népi siratódallam színpadra vihető. Erre a *Sirató* és a „nagy” *Székely fonó* kapcsán Eöszé is, Breuer is rámutatott.⁵⁴

A *Székely fonó* második változata 1932. április 24-én került az Operaház színpadára. Nemcsak terjedelme és apparátusa bővült az előképhez hasonlítva: önálló drámai mondanivaló hordozójává is lett. Az első változat – melynek színpadi kerete Emőd Tamás költő és színigazgató munkája – jószerivel csak arra adott alkalmat, hogy Kodály sorozatának, a *Magyar Népzene*nek válogatott gyöngyszemeiből szcenikus kalárist fűzzenek. Az operaházi változat ennél jóval tovább megy; Kodály cselekményvázlata a bujdosó igazság napfényre jutását, egy falusi közösség szolidaritását, a hűség diadalát hangoztatja abban a drámai műben, melynek német alcíme a bécsi zongorakivonat szerint *Magyar életkép Erdélyből*.

Közös a két változatban, hogy zenei anyaga mindkettőnek a *Magyar Népzene*-sorozat dalaira épül, az első változaté teljes egészében, a másodiké csak részben. Az operaházi változat közepe táján van egy nagyszabású betétjelenet: játék a játékban. Ebben egyetlen átvétel sincs a *Magyar Népzene*-sorozatból, illetve a kisszínházi változat szerkezetéből. Ez a *Görög Ilona*-jelenet. Önálló rondó-forma a daljáték testében, a csodamalom, a csodatorony és a csodahalott epizódjaival. A Lány anyja nem engedi, hogy Ilona találkozzék Lászlóval, a Legénnyel. A Legény anyja csodamalmot és csodatornyot épít: ezek látványa biztosan odacsalja a Lányt. Hasztalan: se ide, se oda nem engedik. Harmadjára a Legény meghal, ravatalra fektetik, elsiratják. A ravaltól aztán hiába is tiltják a Lányt: odarohan kiterített kedveséhez, aki elevenen felpattan a siratók közül. A szerelem legyőzte a halált.

„Játék a játékban” – mondtuk. Valóban *játék* lett volna? Vagy, a *Kékszakállú herceg vára* regösével szólva, feltehetjük a kérdést: „Hol a színpad, kint-e vagy bent?” Mert *tudjuk*, hogy a Fonó népe csak példázatot szolgált meg – játszik –, mégis: a sirató-jelenet megrendíti a nézőt, mintha valóban meghalt volna a történet egyik szereplője. „Feltámadása” diadalmos élet-himnusz, Kodály életművének egyik megrázó pillanata.

Ennek a rondónak vagy triptichonnak van egy másik olvasata is: a „három csoda” értelmezése. Az első csoda a malom volt: „A malomnak nincsen köve, mégis lisztet jár”. A liszt, a kenyér: az Élet szimbóluma. A harmadik csoda kulcsszava a Halál. Élet és halál fölé boltozódik a Legfőbb Jelkép, amerre a Torony mutat, „kinek magassága az egekig érjen”. Több szó nem kell: ez már nem játék, hanem katarzis. Ha a kiindulást Móricz Zsigmondnál kell is keresni: Kodály igen messzire jutott tőle.⁵⁵

Bizonyos gondolati összefüggések könnyebb áttekintése kedvéért eltértünk az időrendtől. Térjünk vissza a húszas évek végére, a harmincasok elejére.

1928. május 21-én az író és színésznő-felesége meglátogatta Kodályékat a Köröndön. Emma asszony szűkszavú bejegyzése a Háztartási Naplóban: „Móricz Zsigmond, Simonyi Mária (M-né) uzs.”. Hogy miképp sikerült a vizit, nem tudjuk. A Napló (hiányosan fennmaradt) további kötetekben azonban nincs nyoma a Móricz-házaspár több meghívásának, vagy látogatásuk viszonzásának.

Az 1928-as év egy további alkotói együttműködés lehetőségét kínálta az írónak és a zeneszerzőnek: egy *Ludas Matyi*-opera írását. Miután Móricz már 1911-ben bohózatot írt e címen, 1928. július 18-án, Leányfalun befejezett egy *Ludas Matyi* című 5 felvonásos operaszöveget. Ennek felvonásai:

- I. *Vásár Döbrögi háza előtt*
- II. *Az erdőben*
- III. *Az ágyban*
- IV. *Kocsin*
- V. *Amnesztia*

A téma később is foglalkoztatta Móriczot: a Petőfi Irodalmi Múzeumban (ahol az eddig említett ceruzás és írógépeelt változatok találhatóak), van egy *Ludas Matyi* feliratú üres iratrendező (M 100/4601), rajta az író kezevonása: „Hévíz 1938 aug. 2 de – 38. 8. 17 Bp. d.u. 7”. Hogy a téma zenei kidolgozásában ismét felmerült Kodály neve, azt az író Simonyi Mária-hoz szóló, 1926 júliusából való leveléből tudjuk; e szerint Radnai Miklós operaigazgató megbízta volna kettejüket a *Ludas Matyi* megírásával. Kodály iratai között eddig nem találtam olyan dokumentumot, mely arra utalna, hogy a zeneszerző foglalkozott volna ezzel a témával.

1929. szeptember 27-én Móricz egy, a Pannónia Kávéházban alapítandó asztaltársaság összejövetelére invitálta Kodályt:⁵⁶

Kedves Zoltánom,
bívtalak telefonon, nem felelt, tehát lehet, hogy még nem laktok bent.
Azt akartam közölni, hogy néhányan, jóra való írófélék a béten minden
kedden és pénteken d.u. 4–8 közt
a Pannónia kávéházban
külön asztalnál találkoznánk.

[*Nemzet és hagyomány*]

Nagyon szeretném, ha eljárnál közénk. Első összejövetel a legközelebbi kedden, okt. 1-én.

Kézcsókom kedves Feleségednek.

*Téged szeretettel ölel
barátod
Móricz Zs*

Bp. 1929. szept. 27.

IV. Fővám tér 3.

Móricz Virág szerint (*Móricz Zsigmond szerkesztő úr*) apja „összeírt egy névsort, kikkel óhajtana együtt lenni”. Ez nyilván a tervezett asztaltársaság meghívandó tagjainak listája 1929-ből:

Nyugat-írók: Babits
Schöpflin
Elek Artúr
Nagy Endre

Az Est-től: Mikes
Kárpáti
Laczkó
Földi

Írók: Bibó
Surányi
Zilahy
Kodolányi

Hevesi Sándor
Radnai Miklós
Voinovich Géza
Kodály Zoltán

Móricz Miklós
Tóth Aladár
Kállay Miklós

Kodály nem volt kávéházjáró, mégcsak beszédes ember sem. A zeneszerző, tudós és nevelő három embert kívánó munkája feszített élettempóra kényszerítette. Társaságban inkább hallgatott, mások fecsegését nem kedvelte. A Pannónia-beli összejöveteleken, tudomásunk szerint, nem vett részt.

1930. április 22-én este viszont részt vett a *Nyugat* folyóiratnak a Zeneakadémia nagytermében rendezett Ady-ünnepén. Káprázatos tűzijáték volt: az írók és publicisták közül Móricz Zsigmond, Fenyő Miksa, Nagy Endre, Schöpflin Aladár, Babits Mihály, a muzsikusok közül Kodály Zoltán, Bartók Béla, Kálmán Oszkár, Basilides Mária, a szí-

nészek és előadóművészek közül Simonyi Mária, Ascher Oszkár és Kürti József voltak közreműködői. Móricz bevezetője után (*A költő barca a látbatatlan sárkánnyal*) Kodály és Bartók Ady-dalai szólaltak meg Kálmán Oszkár és Basilides Mária előadásában, a zongoránál Bartók Bélával.⁵⁷ A kései krónikás csak ámul: micsoda aranykora volt a magyar kultúrának!

1931. augusztus 20-án Móricz „szerkesztő úr” a *Nyugat* levélpapírján fordult a zeneszerzőhöz:⁵⁸

Kedves Barátom,

mellékelve küldök egy Prospektust, amely a Nyugatnak egy komoly és nagy könyvakciójára vonatkozik. Ugy gondolom, megvan a remény rá, hogy végre tudjuk hajtani, csak a közgazdasági helyzet egy kicsit javuljon. Abban az esetben pedig, ha meg tudnánk csinálni, valóban nagy hasznára lehet a magyar irodalomnak és a magyar íróknak.

Nagyon kérlek, légy szíves olvasd át ezt a fogalmazványt s csatlakozz hozzánk és légy segítségünkre.

Szíves válaszat mielőbb kérve

vagyok kész híved

Budapest, 1931. augusztus 20.

Móricz Zs

A levél a *Nyugat* Barátok Irodalmi Körének, a *Nyugat*-könyvek sorozatának alapvetése volt. Móricz tíz kötetet tervezett a magyar irodalomról. Hogy ezek létrejöttéhez hozzájárult-e Kodály (legalább jó tanáccsal), arra nincs adatunk.

1932. május 15-én, püünkösd vasárnap délelőttjén, a Szilágyi Erzsébet lyceum ének-kara újra megszólaltatta Kodály nekik írt, 1929-ben bemutatott remekművét, a *Püünkös-dölőt*. Az előadást meghallgatta Móricz Zsigmond is; jelenlétét a Háztartási Napló rövid bejegyzése bizonyítja: „püünkösdi rózsza Móricz Zs-nak 1 – [pengő]”. Feltételezhető, hogy Simonyi Mária is jelen volt, és a virágot is ő kapta talán.

Abban az évben töltötte be a zeneszerző életének 50. esztendejét. Sok minden történt vele és műveivel 1932-ben. A legnagyobb esemény a *Székely fonó* operaházi bemutatója volt 1932. április 24-én, melyet kilenc hónapra a milánói Scala premierje követett; ez volt az első magyar mű Milano híres színpadán. A budapesti előadást meghallgatta Bartók is. Édesanyja, két nappal később, szép szavakkal gratulált Kodálynénak: „Béla elragadtatással beszélt a műről, az előadásról. Az újság is Béla véleményén van. Gyönyörű est lehetett és boldogok voltatok, ugye?”⁵⁹ Móricz netáni jelenlétéről nincs adatunk, feltételezhetjük azonban, hogy a szellemiségéhez oly közel álló darabnak valamelyik előadását megtekintette. Az író munkái közül a *Barbárok* című elbeszéléskötet került ebben az évben Kodály könyvtárába.

1932 decemberében – születésnapja havában – sűrűsödtek a Kodályt ünneplő események. 11-én a Székesfővárosi Zenekar adott Kodály-koncertet, Vaszy Viktor vezényletével. 15-én, a főváros második Kodály-estjén, Bárdos Lajos állt a Palestrina kórus élén. 16-án szcenírozott formában megszólalt az Operaházban a *Psalmus hungaricus*. 17-én a szülőváros, Kecskemét tisztelte meg díszhangversennyel nagy fiát. 18-án Gyermekkar-est színhelye a Zene-

[*Nemzet és hagyomány*]

akadémia: hét iskolai kórus tizenhárom Kodály-művet énekelt. 19-én harcostársak és egykori tanítványok – Horusitzky Zoltán, Ádám Jenő, Karvaly Viktor, Kálmán Oszkár, Székelyhidy Ferenc és Palló Imre – az ünnepi Kodály-est karmesterei vagy közreműködői; a műsor zárószámát, a *Psalmus hungaricus*t maga az ünnepelt dirigálja.

Móricz Zsigmond és a *Nyugat* sem marad ki az ünneplők sorából. A Nyugat Barátok Köre december 23-án Kodály-estet rendezett Országgh Tivadar hegedűművész és a Bartók–Kodály-kor emblematikus énekesnője, Basilides Mária közreműködésével. A műsorban szót kapott Kodály is: életéről és küzdelmeiről beszélt. Szabadelőadását, gyorsírásos feljegyzés nyomán, *Vallomás* címen közölte a *Nyugat*.⁶⁰ A népi kultúra, mint önnön művészetének alapja, épp úgy megemléttetett ebben az előadásban, mint szellemi rokonsága Móricz Zsigmonddal, a *Boldog ember* szerzőjével:

Mi a faluban nemcsak egy csomó dalt... találtunk, hanem másvalamit is, ami nélkül ezek a dalok sem jöttek volna létre: kultúrát. Bármilyen furcsán hangozzék is: egységes, homogén kultúrát, amelynek ez a dal elválaszthatatlan része, mintegy tetőpontja, de mindenesetre szerves kivirágzása. Olyan kultúrára kell gondolnunk, melyet írás és olvasás nélkül is meg lehet érteni, de amelyben megvan a kultúra főtulajdonsága: az, hogy részesét felvértézi minden eshetőségre és boldog emberré teszi mindaddig, míg a neki megfelelő életkorból ki nem lép. Rég volt olyan felvillanyozó érdekességű olvasmányom, mint a nyáron az ugyanilyen című regény, a „Boldog ember”; ez volt az első írásmű, mely végre mélyebben bevilágított ebbe a világba. Számítalan helyen kellett felkiáltanom, hogy ez így igaz, így láttam én is; és annak, aki valami fogalmat akar szerezni erről a ma már omladozó kultúráról, ezt a könyvet kell majd lapoznia.

Az előadás után Kodály újabb Móricz-kötettel gazdagodott. Megkapta a *Rokonok* című regény-újdonságot, az író ceruzával rögtönzött ajánlásával: „Kodály Zoltánnak / forró szívvel / Móricz Zs / 1932. XII. 23.” E dátum azonos a *Nyugat* Kodály-estjének dátumával.

1934. január 9-én kelt az író következő, teljességében itt először közreadott levele Kodályhoz:⁶¹

Kedves Zoltánom,

*alkalom az írásra, (amiben szűkölködöm)
Meggyessy Feri, a szobrász, korunkbeli és
lelkiösszetételben fajtánkbeli művész, –
legjobban szeretem a maiak közt, – debreceni
ember; volt osztálytársam onnan*

azt mondja,

*Debrecenben az a hír hogy ott estélyed
lesz és egy ottani keramikus felajánlotta,
hogy a maradandóság városát (Ady nevezte
el így) egy cserép szavazólappal látja el
(remélhetőleg nem ostr[a]cizmus⁶² céljából)
s ezen Téged akar jelölni.*

*Medgyessy hát meg volna bizva
hogy ezt megmintázza s mivel nem ismer; –
engem kér; hogy jelentsem be hogy felkeresne ha
értesitenéd mikor?*

*Ő a művésztelepen lakik, Százados ut,
telefonja van s az benne van a könyvben. (39–1–69)*

*Én csak örülök, hogy beszélhettem
veled, a telefonszámod már megint nem lelem.
Most azonban el kell jönnötök, egy kis játékomból lesz
valószínűleg febr elején a Kamara színbázisban s azt
meg kell nézni, majd értesítelek, a Rokon[ok]ból
csináltam egy fordított képet: ugyanazt vidám
elgondolásban.*

Öllemek Zoltánom, kézcsoók

1934. I. 9. Fáradtságomban.

Zsiga

Móricz közvetítése eredményes volt; a Háztartási Napló tanúsága szerint „Medgyessy szobrász” 1934. január 15-én meglátogatta Kodályt, és talán ugyanakkor elkészítette azt a kisméretű Kodály-reliefet, melynek egy-egy példánya belépőjegyül szolgált a debreceni Ady Kör április 15-ei Kodály-estjén. Ezt az estet Ady Endre öccse, Lajos, az Ady Kör elnöke vezette be, Kodály *Népzene és műzene* címmel tartott előadást. Kapcsolata Medgyessyvel a továbbiakban is fennmaradt. Március 25-én feleségével együtt kereste fel Kodályékot, a debreceni Kodály-estet követően pedig, július 15-én, mindketten Kodályék uzsonna-vendégei voltak.

Kodály is, Móricz is fokozódó nyomás alatt élt a következő években. Megoldandó feladatok garmadája nehezedett rájuk. Hatvan felé járva pedig mindketten rádöbentek, hogy idejük nem korlátlan. Kevesebbet találtakoztak tehát, de számon tartották egymás munkáját. 1934 karácsonyára Kodály megvette feleségének az 1935-ös évszámmal frissiben megjelent *Erdély-trilógiát*, és dedikációt is írt bele: a *Szívárvány havasán* kezdetű archaikus népdal első ütemeit, e fölé az ERDÉLY-szót, alá pedig: „1934. XII. 24. Emmának, legalább könyvben”. Különös módon utóbb az *Erdély* 1954-es, háromkötetes kiadását is megvásárolta, így a mű két példányban található könyvtárban.

A harmincas évek vége felé társadalmi-politikai okok készítették Bartókot, Kodályt és Móriczot közös cselekvésre. Mindharman aláírták azt a deklarációt, melyet a keresztény magyar értelmiség hatvanánál több tagja intézett az első zsidótörvény elfogadása ellen a törvényhozás tagjaihoz. Az aláírók között volt még Berda József, Bernáth Aurél, Csók István, Darvas József, Féja Géza, Ferenczy Noémi, Fodor József, Földessy Gyula, Kernstok Károly, Kmetty János, Márffy Ödön, Remenyik Zsigmond, Schöpflin Aladár, Supka Géza, Tersánszky Józsi Jenő, Vaszary János, Zilahy Lajos. Tiltakozásuknak nem volt foganatja – de a protestációt, az akkori politikai szituációban, akkor is erőteljes felkiáltó jelnek tekintette a közvélemény.

Kodály érdeklődése az író iránt annak halála után sem csökkent. Ezt tudta Móricz három lánya is; Kodályt, hetvenedik születésnapján, megajándékozták a *Gyalogolni jó kö-*

[*Nemzet és hagyomány*]

tetével és ezzel az ajánlással: „Kodály Zoltánnak / igaz szeretettel / Móricz Virág, Gyöngyi, Lili. / 1952. XII. 16.” Kodály ceruzával a kezében olvasta a könyvet, és sokszor megjelölt benne olyan fordulatokat, amelyek ilyen-olyan okból felkeltették érdeklődését. Hogy az ötvenes-hatvanas években rendszeresen vásárolta az író akkoriban újra megjelent műveit, azt munkatársához, Járdányi Pálhoz Galyatetőről, 1953. október 13-án írott képeslapja is bizonyítja: „Arra kérem, vegye meg Móricz Zs. *Elbeszélések 1916–19* és Móricz Virág: *Apám regénye* c. könyveket, mert lehet, elfognak mire (22-én) visszatérek.”⁶³ Az *Elbeszélések* jelzett kötete valóban megtalálható Kodály könyvtárában.

A zeneszerző ezután is rendszeres vásárlója volt író-barátja könyveinek. Az eddig említetteken kívül 1954-ben *A kis vereshajú* című elbeszéléskötetet, 1958-ban *Móricz Zsigmond verseit* szerezte meg. Noha, mint kiváló versértő, a korszakalkotó *regényíró*t nem tartotta igazi *költő*nek. Egykori egyetemi hallgatója, Szélli Jenő, 1950 táján a Népművészeti Intézet alapító-igazgatója, ezt az emléket jegyezte fel: „...arra kértem Kodályt: komponáljon nekünk valamit. Mármost a Népművészeti Intézetnek... könnyű gyermekkart, mert leginkább ennek láttuk híját. Kodály elgondolkodott a kérésen: *Ha megfelelő szöveg volna* – mondta. Tudtam, a prozódiaira nagyon kényes, fel is készültem rá: Móricz Zsigmond gyermekverseit ajánlottam neki. Hogy hozzam el őket. Nem volt nehéz feladat. Egy hónap múlva visszaadta a szöveget. *Átnéztem* – mondta – *nem találtam köztük megfelelőt. Meg jobban szeretek igazi költő verseire komponálni.* Így aztán szegényebb lettem egy álommal: nem született közreműködésemmel Kodály-kórus »A török és a tehének«-ból.”⁶⁴

A történet az 1950-es évek elejére utal. Jellemző Kodályra, hogy 1958-ban mégis megvette Móriczknak a Magyar Helikon kiadásában megjelent verseskötetét. A *poétát* nem tartotta nagynak, de *Móriczot* igen. 1959-ben az *Életem regényével* és az *Irodalomról, művészetről* két kötetével gyarapította házi bibliotékáját. 1960-ban a *Móricz Zsigmond hagyatékából* válogatott, Réz Pál szerkesztette kötetet, 1963-ban *Móricz Zsigmond leveleinek* két kötetét szerezte meg. Koránt sem szobadísznek! Említettük: Kodály „ceruzával olvasott”: a szöveg margóján vagy a kötéstábla belső oldalán megjelölte az érdeklődését valamilyen okból felkeltő mondatokat. E megjelölések-bejegyzések teljes felsorolása külön tanulmányt kívánna; itt egyetlen témakörre szorítkozhatom.

1955-ben Kodály nyelvművelő-nyelvvédő cikket írt *Szóval: kultúr?* címen, mely május 21-én elhangzott a Magyar Rádióban, majd megjelent a *Csillag* folyóiratban és a *Magyar Nyelvőrben*.⁶⁵

A cikk, a címre utalva, így kezdődik: „Ez a két szó mai nyelvünknek két legocsmányabb dudvája. Az egyik inkább a beszélt nyelvben, a másik mind a beszélt, mind az írott nyelven burjánzik egyre vadabbul. Kiirthatatlanul? Nem hiszem. Szunnyadó nyelvérzékünk felébresztéséről sohasem mondhatunk le.”

„...a *kultúr*. Ebben az alakban német szó, a vele összetett magyar vagy magyar alakú szó: keveréknyelv, makaróni szó. Az *-úra* végű latin eredetű szavak nálunk nem veszítik el végső hangjukat, mint a németben. Nem is mondja senki »cenzúr«, »cezúr«, »korrektúr«, »partitúr«, »politúr«, »makulatúr«...”

„Látni való, hogy angol és francia nyelven a *kultúr* sajátosan német fogalom, gyakran ironikus, sőt megbélyegző árnyalattal. Már ezért is tartózkodnunk kell tőle... idegen élődi nyelvünkben, s mennél többet emlegetjük, annál inkább bizonyítjuk *kultúrátlatlanságunkat*.”⁶⁶

Kodály elszánt nyelvvédő küzdelme azért lényeges jelen kontextusban, mivel aprólékos kutatással felderített egyet-mást a Nyugat-kor „kultúr”-előfordulásaiából. Adynál és fiatakkori-magánál is talált példát a később kifogásolt összetétel használatára. Móricz „kultúrjai” is szigorú vizsgálat tárgyává tették: a *Gyalogolni jó* (1952) szövegeiben kilenc alkalommal fordulnak elő. *Az Irodalomról–művészetről 1924–1942* című gyűjteményes mű első kötetében (1959) az alábbi kifejezések vannak kipreparálva: kultúrfejlődés (250), kultúrmagyarság [!] (167), kultúremberek (167), kultúrélet (169), kultúrhistoria (207), kultúr (471). A *Móricz Zsigmond hagyatékából* című, Réz Pál által gondozott, 1960-as kötetben: kultúrközpont (291), kultúrfok (296), kultúrmérnök (357), kultúracsúcs (390), kultúrkör (404), kultúrmunka (405). Kodály regisztrálja mindezt (önmagának), de írásaiban nem tér vissza rájuk.

Móricz nevével vagy műveivel Kodály összes írásának, a *Visszatekintésnek*⁶⁷ mindhárom kötetében számos alkalommal találkozunk, a zenére nevelő írások között épp úgy, mint a népzeneről, népsorsról vagy a magyar nyelv védelméről írottakban.

1925-ös szerzői estjének bevezető írásában Kodály a népdalgyűjtő Móricz Zsigmondra hivatkozik. Saját népdalíratának egyikénél megemlíti, hogy „Rákóczi-kesergőjét hasonló dallammal Móricz Zsigmond is megtalálta Nagyecsedben”. Tehát részleteiben ismerte az író folklorista munkásságát is! Kodály az író öt szavával fejezte be előszavát:

„Nem súlyos betegség tünete volt-e, hogy a legszebb dalokat, amelyeket a magyar zenei génusz ezer év alatt termett, már csak cselédek és öreg parasztok tudták? Nem volt-e sürgős kötelesség azokat tőlük megtanulni és újra az egész magyarság kezébe lenni? A falu most búcsúzik a régi hagyománytól. A fiatalság már nem veszi át. Rajtunk a sor.

A tűznek nem szabad kialudni.”⁶⁸

Gyermekkarok című korszaknyitó írásában (1929) az iskola művészetellenes hatásáról ír: „A rossz ízlés rohamosan terjed. Ez a művészetben nem olyan ártatlan dolog, mint teszem az öltözködésben.

Aki ízlés nélkül ruházódik, testi épségét még nem veszélyezteti. De művészetben a rossz ízlés valóságos lelki betegség, amely kiéget a lélekből minden fogékonyságot. Elzárja a remekművekkel való érintkezéstől s így a belőlük áradó fluidumtól, amely nélkül a lélek sorvad, összezsugorodik, s az ember lényé sajátos bélyeget kap... Az iskola dolga lenne megadni a védőoltást a métely ellen.

A mai iskola nemhogy ezt tenné, de még maga segít terjeszteni a mételyt. Az iskolából kiinduló nyelvrontásra nemrég találóan mutattak rá Móricz Zsigmond, utóbb gróf Klebelsberg Kunó cikkei. Hasonló valami történik a zenében, csak hogy mélyebbre hat, és még kevesebb ellenszere akad az életben, mint a nyelvrontásnak.”⁶⁹

Tizenhat év múlva, *Zenei köznevelés* (1945) című írásában, visszatér a korábbi látélethez. Szerinte népünk „nyelve is megromlott. Móricz Zsigmond »A magyar nyelvérzék rothadása« c. cikkében sok példával bizonyította, hogy ahol a nép már nem tud jól magyarul, a hírlapok és az iskola nyelve rontotta meg. Valóban tragikus képtelenség, hogy mire az állam népnevelő jó szándéka valóra válik, éppen ellenkező hatást ér el.”⁷⁰

Hogy a magyar közszellem zenétlensége nagy íróink műveiben is visszatükröződik, arra Kodály több írása is utal. *A kecskeméti ének-zenei általános iskola új épületének felavatásán*, 1962-ben, ezt mondta:

„A magyar művelődés... csonka volt, mert hiányzott belőle a zene.

[*Nemzet és hagyomány*]

Nézzük az irodalmat. Végigolvashatja valaki Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz Zsigmond összes műveit: egy pillanatra sem eszmél rá, hogy létezik egy olyan zeneművészet, amelynek képviselői egyenrangúak a Shakespeare-ekkel, a Michelangelókkal, és amely olyat tud mondani az emberiségnek, amit semmilyen más művészet nem tud.⁷¹

Régi irodalmunk ismeretét a magyar írói pálya alapkövetelményének tekintette. Mézőly Gedeon Odisszea-fordításához 1945-ben írt előszava szerint (mely 1959-ben harmadára csonkítva, teljes terjedelmében csak 1989-ben jelenhetett meg):

„Mikor látják be íróink, hogy teljes fegyverzetű magyar író csak rendszeres kódexolvasó lehet? Az volt Arany János, az volt Móricz Zsigmond. De még Ady és Kosztolányi is tudta, hogy a régiek buzgó és mindennapos forgatása nélkül magyar író nem áll a lábán. A letűnt korszak gyenge magyarságú értelmisége nem támasztott ilyen igényeket íróival szemben. De a népből felemelkedő új értelmiség más nyelvet kíván, s erre íróinknak fel kell készülniük.”⁷²

1956/57 szellemi és fizikai pusztításaira, Móricz Zsigmonddal folytatott régi tanakodására utalva írja 1962-ben:

„Hazánk most épül újjá. De itt nemcsak a két világháború, hanem ötszáz év rombolását kell kiheverni, jóvátenni, hogy újra egészséges, virágzó ország lehessünk, melyről már Dante megmondta, hogy »beata Ungheria se non si lascia più malmenare«, hogy boldog ország, ha nem hagyja, hogy elnyomorítsák.

Fájdalom: sokszor hagyta magát félrevezetni, tönkretenni. Móricz Zsigmonddal egyszer soká töprengtünk: miért ne lehetne itt jobb élet? Népünk jó, kenyerünk terem annyi, hogy mindenkinek, még kevésbé szerencsés szomszédainknak is juthatna belőle. Hát miért ne lehetnénk újra »beata Ungheria«?

Rajtunk áll.”⁷³

A múlt dereng itt át a jelenbe, akárcsak Móricz Erdély-trilógiájában, Kodály *Psalms hungaricus*ában.

* * *

1960 táján, amikor Kodály összes írásának, a *Visszatekintés*nek előkészítésén dolgoztunk, arra kértem a Tanár urat, hogy pótoljon egy hiányzó idézetet egyik Bartók-előadása végéről. Legközelebb kéziratlappal fogadott, rajta Robert Schumann-nak, a német zenei romantika mesterének mondásával, melyet ő maga – Kodály – fordított magyarra.⁷⁴ Jól illet emlékezéséhez – és csodálatosan jellemzi azt a szellemi szövetséget is, melyet e hátsákokon igyekeztünk bemutatni:

Rokon szellemek közt minden időben támad valami titkos kapcsolat. Fűzzétek szorosabbra a kört, összetartozók, hogy a művészet igazsága egyre tisztábban ragyogjon, örömet és áldást árasztva mindenfelé.

J E G Y Z E T E K

A szerző ehelyütt mond köszönetet a Móricz- és Ady-filológia két szakértőjének, Varga Katalinnak és Láng Józsefnek e tanulmányhoz fűzött értékes kiegészítéseiért.

1 Kodály ravatalánál. *Búcsúztató*. Szabolcsi Bence *Kodályról és Bartókról* c. kötetében. Szabolcsi Bence művei 3. Közreadja Bónis Ferenc. Budapest, 1987, 336.

- 2 Bartók Béla: *Kodály Zoltán. Nyugat*, XIV/3, Budapest, 1921. február, 235–236, illetve *Bartók Béla Összegyűjtött írásai I.* Közreadja Szöllősy András. Budapest, 1967, 621.
- 3 *Bartók Béla levelei.* Szerkesztette Demény János. Budapest, 1976, 186.
- 4 Ady versének kötetbeli közlése: *Az Illés szekeren,* 1909. – A tényleges megjelenés ideje: 1908. december.
- 5 *Három őszi könnycsepp, Az őszi lárma, Az ágyam hívogat, Egyedül a tengerrel, Nem mehetek hozzád.*
- 6 Dille, Denis: *Bartók défenseur de Kodály.* *Studia musicologica* XIII. Budapest, 1971, 347–353; Breuer János: *Bartók és Kodály.* Budapest, 1978; Szabolcsi Bence: *Kodályról és Bartókról.* Budapest, 1987; Bónis Ferenc: *Bartók és Kodály. Magyar Zenetörténeti Tanulmányok a nemzeti romantika korából.* Budapest, 2005, 287–297.
- 7 *Bartók Béla levelei.* Budapest, 1976, 242.
- 8 Petőfi Irodalmi Múzeum: M 100/118. Hasonmását lásd a múzeum *Ősidők végtelensége* című kiállítási tájékoztatójában. Szerkesztette Cséve Anna. Budapest, 2006.
- 9 Erről Breuer János publikálta eddig a legtöbbet. *Kodály és a színpad* c. tanulmányát lásd *Kodály és kora* c. könyvében. Kecskemét, 2002, 73–78.
- 10 Közli Eösze László: *Kodály Zoltán életének krónikája.* Budapest, 1977, 64; Breuer János: *Kodály és a színpad.* Szerző *Kodály és kora* c. könyvében. Kecskemét, 2002, 73.
- 11 Bónis Ferenc: *Élet-pálya: Kodály Zoltán.* Budapest, 2011, 154–155.
- 12 Kodály Zoltánné tulajdona, az ő szíves engedélyével közöljük.
- 13 „Népdalgyűjtésem és népzene gyűjtésem”: bizonyára az énekelt és hangszeres népzene megkülönböztetésére szolgál.
- 14 Az író eredeti aláírása.
- 15 Lásd Cséve Annának a 8. jegyzetben leírt kiállítási tájékoztatóját.
- 16 Kovács János: *Pacsirtaszó. Kodály első színpadi kísérőzenéjének sorsa és utóélete. Magyar Zenetörténeti Tanulmányok Erkel Ferencről, Kodály Zoltánról és korukról.* Szerkesztette Bónis Ferenc. Budapest, 2001, 133–141.
- 17 Ugyanott, 135.
- 18 Ugyanott.
- 19 Ugyanott.
- 20 Ugyanott, 136.
- 21 *Száz magyar katonadal. Bartók Béla és Kodály Zoltán kiadatlan gyűjteménye, 1918.* Sajtó alá rendezte és szerkesztette Szalay Olga. Budapest, 2010, 41–47, ill. 100–107.
- 22 Szabolcsi Bence: *Három ismeretlen Kodály-dalról. Muzsika*, XIII/8, Budapest, 1970. augusztus 1–3, ill. Szabolcsi Bence művei 3. Budapest, 1987, 345–349, 47.
- 23 81. lap: Leányfalu, 1929. VII. 10.
- 24 Ugyanott, 85.
- 25 Ugyanott, 82.
- 26 *Kedves Mária! Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriához.* Budapest, 1973.
- 27 Ugyanott, 47.
- 28 Ugyanott, 136.
- 29 Radnai Miklós (1892–1935) zeneszerző, 1925–1935 között az Operaház igazgatója. Az ő hivatali idejében mutatták be Kodály *Háry Jánosát* (1926) és *Székelly fonóját* (1932).
- 30 *Kedves Mária!*, 217.
- 31 Móricz Virág i. m. 9–10 (23. jegyzet).
- 32 Breuer i. m. 74 (10. jegyzet).
- 33 Ugyanott, 74–75.

[*Nemzet és hagyomány*]

- 34 PIM M 100/4389. – Ennek és Móricz további két operalibrettójának megismerését Varga Katalinnak, a kéziratár vezetőjének köszönhetem.
- 35 Breuer i. m. 75. – Breuer beszámol egy 1917. augusztus 10-én kelt kiadatlan levélről, mely szerint Móriczot már 1917-ben foglalkoztatta a Dózsáról írandó színpadi mű terve. – Ugyanő említi Móricz két további színpadi művét (*Murányi kalánd, Vadkan*), mint amelyhez Kodály a sajtó szerint zenét írt volna. Előbbi esetben ő maga cáfolja meg az idevágó feltételezést, míg a *Vadkannál* egyetlen bizonytalan emléket hoz fel bizonyítékkal (i. m. 74–75). Jelenlegi ismereteink szerint mindkét művet törölhetjük az író és a muzsikus közös alkotásainak-terveinek listájáról.
- 36 PIM M 100/4750/1–2.
- 37 Móricz Virág i. m. 9–10.
- 38 Kodályné Háztartási Naplója, 1923. május 27.
- 39 Bónis: *Élet-pálya*, 174.
- 40 Móricz Zsigmond: *Babits Mihállyal a Garda-tón, 1913. június 12–18. Kelet Népe*, 1941. augusztus 15.; lásd az író összegyűjtött műveinek *Irodalomról, művészetről* c. kötetében is. Budapest, 1959. E kötet megtalálható Kodály könyvtárában, a zeneszerző számos marginális jelével.
- 41 *A magyar népdal strófa-szerkezetétől Arany János népdalgyűjteményéig. Pillantás Kodály Zoltán tudományos alkotóműhelyébe. XIX. századi kiadványok. Kiállítási katalógus. Szerkesztette Kapronyi Teréz.* Budapest, 2011.
- 42 *A' kótából való klavírozás mestersége, melyet készített az abban gyönyörködők kedvéért Gáti István.* Budán, a' királyi universitásnak betűivel, 1802, 106–107. Lásd Bónis: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, 202; Kodály *Magyar táncát a Dorottyaóhoz* ugyanott 203.
- 43 Móricz: *Babits Mihállyal...* (lásd a 40. jegyzetet).
- 44 Móricz: *A népdaltól az operáig. Az Est* 1931. december 8.; kötetben: *Irodalomról, művészetről, 1924–1942.* Budapest, 1959, 211.
- 45 Kodály Zoltán: *A tűznek nem szabad kialudni. Színbázi Élet*, XV/15. Budapest, 1925. április 12–18., 45; illetve *Visszatekintés*, III. Budapest. 1989, 20.
- 46 Eösze László: *Kodály Zoltán életének krónikája.* Budapest, 1977, 104.
- 47 Ugyanott, 109.
- 48 Móricz Virág: *Móricz Zsigmond szerkesztő úr.* Budapest, 1967, 9–10.
- 48a *Népi és egyéni műalkotás a zenetörténetben. Hozzászólás Szabolcsi Bence előadásához* 1953. május 28-án. *Visszatekintés*, III, 421.
- 49 *Kodály Zoltán levelei.* Szerkesztette Legáný Dezső. Budapest, 1982, 94.
- 50 A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött eredeti levél hasonmását lásd Bónis: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, 295.
- 51 Említi Eösze i. m. 110, Breuer i. m. 77.
- 52 A jelenetnek egy közös autográf lapját (PIM M 100/4909; Móricz tintával javított gépirását Kodály ceruzás hangjegy-bejegyzéseivel) lásd Bónis: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, 213.
- 53 Kodály már 1920-ban szerződést kötött a Rózsavölgyi és Társa céggel a magyar népi siratók kiadására. Kéziratát azonban röviddel a megjelenés előtt visszavonta. A csekély felvételi időt biztosító fonográfos technika nem tette lehetővé a teljes átéléssel megszólaltatott hosszú siratók megszakítás nélküli rögzítését; erre később a hanglez-, még inkább a magnetofon-felvétel teremtett módot. A *Siratók* gyűjteménye a *Magyar Népzene Tára* V. köteté-ként, Kodály előszavával, 1966-ban jelent meg.
- 54 Eösze i. m. 110, Breuer i. m. 77.
- 55 Az 1932-es operaházi ősbemutató és az 1933-as olaszországi premier színpadképei a milánói Scalában: megerősítik az itt kifejtetteket. Lásd *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, 268, 269, 270 és 277.
- 56 A Kodály Archívumban őrzött eredeti nyomán közölve. A levél két mondatát lásd Eösze i. m. 127.

- 57 A Nyugat Ady-ünnepének műsorlapját lásd *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, 252.
- 58 Lelőhelye a Kodály Archívum. Kodály Zoltánné szíves engedélyével közöljük.
- 59 *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, 271.
- 60 *Nyugat*, 1933, XXVI. évf. 75–78; illetve *Visszatekintés*, II. Budapest, 1964, 487–492; 4/2007, 487–492.
- 61 Kodály Archívum. Kodály Zoltánné szíves engedélyével közöljük. Fél mondatát idézi Eöszé i. m. 146.
- 62 Latin szó: cserépszavazás valaki száműzéséről.
- 63 Legáný i. m. 215, 736.
- 64 *Így láttuk Kodályt*. Nyolcvan emlékezés. Szerkesztette Bónis Ferenc. Budapest, 3/1994, 162.
- 65 *Csillag*, Budapest, 1955, IX. évf., 1685–1688; *Magyar Nyelvőr*; Budapest, 1955, 79. évf., III. szám, 281–284. Bővített végső formáját lásd *Visszatekintés*, II, 329–333; 4/2007, 329–333.
- 66 *Visszatekintés*, II, 329–330, 333; 4/2007, 329–330, 333.
- 67 Kodály Zoltán: *Visszatekintés, I–II*. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Budapest, 1964; *Visszatekintés, III*. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok. Közreadja Bónis Ferenc. Budapest, 1989.
- 68 *Visszatekintés*, I, 21–22.
- 69 Ugyanott, 39.
- 70 Ugyanott, 163–164.
- 71 *Visszatekintés*, III, 119.
- 72 Ugyanott, 428.
- 73 Ugyanott, 431.
- 74 Kodály Zoltán: *Bartók Béláról. Elnöki megnyitó a Bartók Emlékbizottság díszülésén*, 1956. szeptember 26-án. *Visszatekintés*, II, 472.



BÓNIS FERENC (1932) Budapesten élő zene-történész. Utóbbi könyvei: *Élet-képek: Bartók Béla* (2006); *Rákóczi-nóta, Rákóczi-induló* (2010); *Élet-pálya: Kodály Zoltán* (2011).